

Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Сучасні реформи кримінального права Німеччини щодо заходів безпеки

В.М. Боровенко
кандидат юридичних наук,
доцент, завідувач кафедри
кримінально-правових
дисциплін,
ВНЗ «Університет
економіки та права «КРОК»

Л.О. Шалімов
асистент кафедри
кримінально-правових
дисциплін,
ВНЗ «Університет
економіки та права «КРОК»

У статті досліджено основні етапи реформування заходів безпеки в кримінальному праві Німеччини у ХХ ст.

В статье исследованы основные этапы реформирования мер безопасности в уголовном праве Германии в ХХ ст.

This article investigates the stages of reforming the security measures in the regulatory and legal acts in Germany in the twentieth century.

Ключові слова: заходи безпеки, кримінальне право, Німеччина, судова психіатрія, права людини.

Постановка проблеми

Сучасна Україна прагне стати рівноправним партнером Європейського Союзу, але стикається з проблемою вдосконалення та гармонізації національного законодавства і саме тому звертається до позитивного досвіду країн Західної Європи, у тому числі в галузі кримінального права.

Зокрема, особливої уваги заслуговує вивчення низки кримінально-правових інститутів, які існують у країнах ні-

мецької правової родини і посідають важливе місце у правовій доктрині цих держав. Історія свідчить, що заходи безпеки – це доволі складний і суперечливий інститут кримінального права, який постійно вдосконалюється і розвивається, у зв'язку з чим є об'єктом особливої уваги не лише з боку науковців, а й спеціалістів різних, навіть не правових, галузей науки: психології, психіатрії, психоаналітики тощо. Заходи безпеки від моменту їх зародження

(особливо превентивне поміщення до психіатричної лікарні на невизначений строк) і дотепер є предметом постійної уваги та дискусій як серед науковців, так і широкого загалу Німеччини.

Загальновідомо, що ця країна була однією з перших держав у Європі, де зародилась ідея застосування заходів безпеки і де на сьогодні накопичено вагомий досвід щодо кримінально-правових напрямів розвитку цього інституту.

Однак, на законодавчому рівні заходи безпеки вперше з'явилися у Європі в КК Швейцарії (1937) [1, с. 19-33].

Крім того, ідея запровадження заходів безпеки є фундаментальною темою правової філософії та тісно пов'язана з кримінологією, судовою медициною, психіатрією й іншими науками, що свідчить про її комплексність.

Більше того, особами, до яких застосовуються заходи безпеки, є, в першу чергу, психічно хворі злочинці та люди з патологічними порушеннями психіки або наркозалежні особи, котрі вчинили суспільно небезпечні діяння.

Усе це вимагає від юридичної науки, що прагне слугувати правовій, демократичній та соціально орієнтованій державі, яка виконує норми міжнародного права в галузі захисту прав людини та громадянина й одночасно дотримується морально-етичних засад суспільства, ґрунтовного дослідження проблеми, пов'язаної із запровадженням заходів безпеки в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Перше обґрунтування необхідності запровадження заходів безпеки в кримінальному праві країн німецької правової родини ми знаходимо у працях німецького правника Франца фон Ліста, а саме, у його роботі «Марбурзька програма» (*Der Zweckgedanke im Strafrecht*, Berlin 1882/83) [2, с. 43-49].

Крім того, практика застосування заходів безпеки розроблялася також швейцарським проф. Карлом Штоссом – батьком КК Швейцарії (1893), який, за завданням вищого виборного органу Швейцарії Бундесрату, запропонував «Проект загальної частини Кримі-

нального кодексу Швейцарії (1893)» (*Vorentwurf zu einem Schweizerischen Strafgesetzbuch: Allgemeiner Teil, Im Auftrage des Bundesrates ausgearbeitet von Carl Stooss*, Basel und Genf, 1893) [3].

Значний внесок у розвиток заходів безпеки зробили відомі німецькі вчені новітнього періоду: Альбін Есер, Хайнц Камаер, Аксель Дессекер, Хельмут Полене, Тильман Бартч, Давина Брун, Анніка Флаіг, Кристіан Мюллер, Корнелія Шаумбург, Бернд Фолькарт, Густав Ашафенбург, Фрітц Бауер, Клаус Бернсман, Карл фон Біркмаер, Дірк Блазіус, Гюнтер Блау, Клаус Дернер, Вольфганг Фріш, Еміль Крепелін, Норберт Лейграф, Вільфрід Рап, Ернст Шефер, Петер Шрассер та інші.

Зокрема, заходи безпеки вперше вивчалися в Росії М.В. Щедриним, а в Україні – І.М. Горбачовою, М.М. Книгою та іншими дослідниками.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Реформуючи національне законодавство до європейських вимог, заслуговує на нашу увагу запровадження в КК України нових, більш ефективних заходів превентивного характеру, в тому числі й заходів безпеки, котрі, можливо, допоможуть зменшити, а з часом і здолати злочинність.

Формулювання цілей статті

Дослідники ставлять за мету вивчити історичний досвід німецького реформування та законодавчого впровадження заходів безпеки в кримінальному праві Німеччини у ХХ ст. і на цьому ґрунті запропонувати можливі шляхи їх запровадження в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження

Кримінальне право ФРН завжди перебуває під пильною увагою німецьких правознавців, які у 1902 році зібралися на черговий з'їзд. На ньому провідні представники різних шкіл домовилися спільно розробити проект нового кримінального кодексу [4, с. 301-303], що зумовило створення наукового комітету під керівництвом Арнольда Нібердінга,

якому було доручено провести порівняльне дослідження іноземного кримінального права [5]. Паралельно розпочала роботу комісія юристів-практиків, що безпосередньо розробила пропозиції до проекту кодексу 1909 року [6]. У ньому заходи безпеки ще не згадувалися, але «заходи поліпшення» були запропоновані досить широко. До них відносилися: § 42 – поміщення в трудову колонію; § 43 – заборона відвідування трактирів, ресторанів; § 44 – позбавлення громадянських прав; § 53 – нагляд за поведінкою; § 54 – конфіскація. Новим у цьому переліку стає § 43, в якому, крім заборони відвідувати трактири та ресторани, пропонувалось поміщати алкоголіків у спеціалізовану лікарню (диспансер). Це пояснювалося тим, що в Імперському Кримінальному Кодексі (1871) питання про алкогольну залежність взагалі не ставилося [6, с. 157-163], але проблема алкоголізму вже на той час була дуже гострою. Незважаючи на це, у проектах загалом збереглася система Імперського КК (1871), в якому численні заходи оздоровлення та безпеки були вже присутні, хоча ще безсистемно розкидані в різних розділах кодексу. Однак, заслуговує на увагу той факт, що в § 65 – підстави, що виключають покарання і пом'якшувальні обставини («Strafausschliessungs- und Milderungsgrunde») – проекту вперше зустрічається поняття «примусова госпіталізація неосудних» («Sicherungsverwahrung von Schuld- und Unzurechnungsfahigen»). Ця норма, що до цього часу не включена до кодексу, мала на меті захистити суспільство від неосудних осіб, які поряд зі злочинцями є небезпечними для оточуючих, і вирішити проблему поводження з ними [6, с. 236-241].

У § 89 – визначення міри покарання – зроблено першу спробу застосування покарання для «професійних злочинців» і «злочинців за звичкою», тобто невинуватих злочинців («Unverbesserlichen»). У проекті було запропоновано «превентивне ув'язнення» («sichernde Verwahrung») для осудних осіб, тобто тих, які діяли свідомо і вини

яких було встановлено, після відбуття ними покарання. Але це, на думку укладачів проекту КК, йшло врозрід із принципом вини і було відхилено [6, с. 356-368, 361]. Натомість було посилено заходи покарання, також зроблено спробу ввести умовне засудження, але така пропозиція не мала підтримки фахівців [6, с. 356 ff].

З цього приводу необхідно наголосити, що ідея боротьби з «професійними злочинцями» та «злочинцями за звичкою», а також запровадження превентивного ув'язнення розглядалася провідними криміналістами вже декілька століть, але знайшла своє практичне втілення лише в 30-ті роки ХХ ст.

Привертає нашу увагу і той факт, що порушувалося питання про розмежування кримінального та адміністративного права (Strafrecht und Ordnungswidrigkeitenrecht (Polizeiubertretungen)). Для цього було запропоновано ввести додаткові уточнені кримінальні закони, упорядкувати систему покарань і запровадити більш чіткі правила їх призначення тощо. Німецькими науковцями був навіть розроблений новий зустрічний проект, у якому, як і в проекті 1909 року, містився розділ «Покарання. Заходи безпеки» («Strafen. Sichernde Massnahmen»). Привертає увагу той факт, що між цими двома інститутами знову не було суттєвої різниці. Так, у §§ 78, 97 та 98 було запроваджено два нововведення: § 78 передбачав можливість зобов'язати (запропонувати) потенційного злочинця відмовитися від злочинної діяльності («Friedensgebot») – поводитися мирно, але тюремне ув'язнення також не виключалось. Цей захід вважався необхідним, незамінним превентивним заходом у правовому захисті суспільства від злочинності [7, с. 106-107]. У свою чергу, §§ 97 та 98 уперше визначили можливість превентивного ув'язнення («Verwahrung von Gewohnheitsverbrechern») «злочинців за звичкою», як додаткового превентивного заходу, що призначається одночасно з покаранням. Цей захід був розміщений у Розділі № 6 – призначення (вибір) розмірів покарання

(«Strafbemessung»), хоча всі інші заходи (у тому числі заходи поліпшення) були розміщені в Розділі «Заходи безпеки». Це ще раз підтверджує нашу думку про те, що на той час ці заходи не були структуровані та відділені від покарання.

Пошуки можливих шляхів удосконалення КК тривали і в 1913 році, комісія Міністерства юстиції почала розробляти новий проект, який у зв'язку з початком Першої світової війни був опублікований лише в 1920 році, але вже разом з новим проектом 1919 року [8], що в основному базувався на проекті 1913 року, який після війни був суттєво допрацьований [9, с. 397 ff]. Важливо зазначити, що саме ці проекти запровадили двоколіїність у німецьке кримінальне право. Поряд із Розділами №№ 7-9, що стосувалися покарань, з'явився Розділ № 10 «Заходи поліпшення і безпеки» (10. Abschnitt «Massregeln der Besserung und Sicherung»). Прийняття рішення про призначення цих заходів було компетенцією суду, оскільки вважалося, що саме суд міг глибше дослідити особистість злочинця, у зв'язку з чим суд більш обґрунтовано приймає рішення, ніж адміністративні органи [10, с. 84 f].

Вважалося також, що складність застосування цих заходів є підставою для того, щоб рішення про їх винесення здійснювали саме незалежні суди. Так, у §§ 100-102 (проект 1919 року) вперше вводиться обов'язкове превентивне ув'язнення («Sicherungsverwahrung») для небезпечних «злочинців за звичкою» («gefährlichen Gewohnheitsverbrechern»), що вважалося додатковим заходом покарання рецидивістів, оскільки укладачі проекту не бачили іншого шляху ліквідувати їх небезпечність для суспільства [10, с. 87]. Привертає нашу увагу той факт, що тривалість превентивного ув'язнення не обмежувалася в часі, однак і не виключалася можливість звільнення таких осіб, якщо їх поведінка буде зразковою, а соціальний прогноз давав підстави припускати, що засуджений твердо став на шлях виправлення.

У 1922 році з'явився проект професора Густава Радбруха, який, однак, не був опублікований. У роботі цілком доречно пропонувалося (поряд зі смертною карою і каторжною в'язницею) ліквідувати покарання, пов'язані з позбавленням громадянських прав. Він вважав, що покарання, пов'язані з їх позбавленням, ускладнюють адаптацію у суспільстві злочинців, які вже відбули покарання [11, с. 191f]. Саме Густав Радбрух склав систему різних заходів у тому її вигляді, яка на сьогодні існує у КК ФРН. У § 42 він перерахував усі десять заходів, а в § 43 та інших детально описав кожен із них.

Натомість, у 1925 році з'являється державний проект КК Німеччини, який узагальнив 23-річний досвід роботи з реформування кримінального права. Що стосується заходів поліпшення та безпеки, то його основою стали пропозиції контпроекту 1911 року, а пропозиції Густава Радбруха залишилися без уваги.

Через два роки уряд Німеччини виніс на розгляд Рейхстагу новий проект, що базувався на проекті 1925 року, в якому було запропоновано виконувати заходи безпеки адміністративними органами з урахуванням попереднього рішення суду про можливість їх застосування.

У 1930 році за ініціативою фон Калля з'являється більш прогресивний проект, однак політична ситуація в країні та опір націонал-соціалістів унеможливили його впровадження. Так, 24 листопада 1933 року Канцлер підписав «Закон проти небезпечних злочинців за звичкою і про заходи безпеки та поліпшення» («Gesetz gegen gefährliche Gewohnheitsverbrecher und ueber die Massregel der Sicherung und Besserung»). Можна стверджувати, що з його появою завершився тривалий дискусійний процес про запровадження додаткових заходів покарання, що по суті встановило так звану двоколіїну систему кримінального права. В основу цього закону було покладено проект 1927 року, з тією істотною відмінністю, що всі заходи були ще більш посилені, а можливість застосування превентивного ув'язнення, навпаки, полегшена.

Так, § 20 а, абзац 2 давав можливість застосування заходів і в тому випадку, якщо злочинець уже заподіяв три абсолютно різних злочини. Це давало владі можливість застосування превентивного ув'язнення до більш широкого кола осіб. Одноразове засудження за § 20 цього закону давало можливість, при повторному засудженні, відразу застосувати превентивне ув'язнення. Таким чином, будь-який рецидивіст міг бути засуджений до необмеженого терміну (довічного) превентивного ув'язнення. Відповідно до § 42 особи віком від 21 року і старші, які вчинили статевий злочин, могли бути, крім основного та додаткового виду покарання, засуджені до кастрації, якщо загальна оцінка діянь злочинця («Gesamt-wurdigung der Taten») давала підстави вважати, що він є небезпечним («ein gefahrlicher Sittlichkeitsverbrecher») для суспільства.

Крім того, ця норма регламентувала порядок поміщення алкозалежних злочинців до спеціалізованої лікарні, а § 42 d – у виправно-трудова колонію чи притулок для осіб, які були засуджені за § 361 (бродяжництво (особи без певних занять), жебракування та проституція). У свою чергу, § 42 b регулював поміщення неосудних і зменшено осудних у спеціалізовану лікарню, якщо цього вимагала громадська безпека («die offentliche Sicherheit es erfordert»).

Запропоновані нововведення жодним чином не відповідали прагненням і пошукам у боротьбі зі злочинністю основоположника німецької соціологічної школи Франца фон Ліста, оскільки головною метою Міністерства юстиції було лише бажання посилити авторитет фашистської держави, а «правосуддя» забезпечити більш сильною та дієвою зброєю в боротьбі із суспільно небезпечною злочинністю («Autoritaet des Staates gegenuber dem Rechtsbrecher zu steigern und der Strafrechtspflege staerkere und wirksamere Waffen als bisher gegen das gemein schaedliche Verbrechen zur Verfuegung zu stellen») [12, с. 180-202]. При цьому, ідеї покара-

щення, відновлення здоров'я і, зрештою, повернення колишнього злочинця до нормального життя в суспільстві залишилися за бортом.

По суті, фашистська расова доктрина в такий спосіб сформувала клас злочинців, тим самим спотворивши всі уявлення про цілі кримінального права. Якщо спочатку ідея заходів безпеки виникла як реакція на зростання злочинності та неспроможність теорії Канта про волю вільної людини, то фашистські ідеологі безсовісно використали наукові пошуки в галузі права у своїх корисливих інтересах, прикриваючись гаслом безпеки суспільства, що стало приводом після Другої світової війни для скасування дискримінаційних законів фашистської Німеччини.

Ідучи шляхом утвердження демократії та справедливості, у 1954 році було створено Велику комісію кримінального права, яка складалася із 24 юристів-професорів, високопосадовців Міністерства юстиції, суддів, прокурорів, адвокатів і депутатів німецького парламенту, що працювала до 1959 року. Результатом діяльності комісії став проект 1962 року [13], основою якого були 14 томів наукових здобутків і різних попередніх проектів. Натомість, у 1966 році з'являється Альтернативний проект («Alternativ-Entwurf eines Strafgesetzbuches» (AE)) КК ФРН, над яким працювали як німецькі (Клаус Роксін (Claus Roxin) і Верне Майхофер (Werner Maihofer), так і швейцарські професори кримінального права. Результатом цієї роботи стали прийняті в 1969 році німецьким парламентом два закони: «Закон про реформу Кримінального права» («Erstes Gesetz zur Reform des Strafrechts» (1. StrRG)) [14] і «Закон про реформу Кримінального права» («Zweites Gesetz zur Reform des Strafrechts» (2. StrRG)) [15].

Але запропоноване у проекті 1969 року (згідно з § 65 (§ 65 StGB aF) поміщення в «соціально-терапевтичну установу» («Unterbringung in einer sozialtherapeutischen Anstalt»), після тривалої апробації, не виправдалося.

Більше того, законодавець вибрав ін-

ший захід безпеки [16], згідно з яким поміщення в терапевтичну установу відбувалося тільки в тому разі, якщо таке лікування визнавалося необхідним. Це відповідало принципові пропорційності, закріпленому в § 62 (§ 62 StGB). Таким чином, завдяки Закону про реформу Кримінального права 1969 (1. StrRG 1969) посилилися вимоги до вироку щодо застосування «превентивних заходів» (Sicherungsverwahrung). Саме цей захід був «останнім крайнім засобом кримінально-правової політики» («eine der letzten Notmassnahmen der Kriminalpolitik») [17, с. 19], хоча і викликає низку нарікань у кримінальному праві ФРН до сьогодні [18].

Ураховуючи це, з 1975 року змінюється підхід до застосування заходів безпеки: лікування стає важливішим простого застосування заходів безпеки. Як наслідок, змінюється формулювання абзацу закону: замість «Заходи безпеки та поліпшення» («Massregeln der Sicherung und Besserung») [19, с. 20], він був перейменований на «Заходи поліпшення і безпеки» («Massregeln der Besserung und Sicherung»).

Крім того, у 1988 році, у зв'язку з прийняттям «Закону про боротьбу з сексуальними деліктами та іншими небезпечними злочинами» («Gesetz zur Bekämpfung von Sexualdelikten und anderen gefährlichen Straftaten») [20], умови застосування цього заходу (за винятком осіб, що скоїли особливо небезпечні сексуальні злочини) були знову дещо послаблені. Згаданий закон виник як реакція законодавця на два резонансних сексуально обумовлених убивства дітей, що вкотре підтверджує думку про морально-етичну навантаженість і вплив громадськості на законотворчий процес у цій галузі права.

Більше того, у 2002 році з'являється «Закон про введення умовного превентивного ув'язнення» («Gesetz zur Einfuehrung der vorbehaltenen Sicherungsverwahrung») [21]. Тепер, згідно з § 66 а (§ 66а StGB) передбачалася можливість піддати превентивному ув'язненню засудженого, який уже відбув частину покарання і не став на

шлях виправлення. Рішення про умовне превентивне ув'язнення виносилося у вирокі суду, а подальше його застосування виконувалося судовою палатою з виконання вироку (Strafvollstreckungskammer). У Німеччині – це спеціальні судові органи, що формуються в земельних судах, де є окружні в'язниці та інші установи для дорослих злочинців, у яких виконують заходи позбавлення волі або заходи поліпшення і безпеки (§ 78 а GVG) [22]. На підставі цього ж закону в 2004 році вводиться § 66 б (§ 66b StGB) [23], згідно з яким у певних випадках допускалося застосування превентивного ув'язнення і без попереднього рішення суду першої інстанції, якщо злочинець ще перебуває в ув'язненні або вже відбув лікування в психіатричній лікарні.

«Закон про реформування встановлення нагляду і зміни приписів про умовне превентивне ув'язнення» («Gesetz zur Reform der Führungsaufsicht und zur Aenderung der Vorschriften ueber die nachtraegliche Sicherungsverwahrung») (13.04.2007) [24] було прийнято з метою забезпечення можливості контролю над поведінкою злочинців протягом трьох років після їх звільнення. Введення до КК ФРН § 68 с (§ 68 с III StGB) забезпечило можливість застосування нагляду, не обмеженого в часі, а § 67 h (§ 67 h StGB) поміщати в психіатричну лікарню осіб, звільнених умовно.

Результатом подальших пошуків стає «Закон про поміщення в психіатричну лікарню і лікарні для алкоголіків (для наркоманів)» («Gesetz zur Sicherung der Unterbringung in einem psychiatrischen Krankenhaus und in einer Entziehungsanstalt») (20.09.2007) [25], що забезпечив поліпшення процесу застосування заходів оздоровлення і безпеки та економію фінансів, які виділяються на це державою. Закон дав можливість змінювати черговість застосування заходів безпеки і покарання (застосування покарання перед заходами безпеки стало тепер можливим).

Нововведенням стало те, що застосування заходів і їх час залежали від

можливого прогнозованого успіху. Це давало змогу уникнути випадків, коли ймовірно невиліковні (безнадійні) особи займають бюджетні лікарняні місця.

Безумовно, варто зазначити, що важливу роль у зв'язку з нововведеннями у сфері заходів поліпшення і безпеки відіграло прийняття низки інших законів. Особливо це стосується актів, що регулюють відносини в сексуальній сфері. Перш за все, це «Четвертий Закон про реформування Кримінального права ФРН» (23.11.1973) («Viertes Gesetz zur Reform des Strafrechts» (4. StrRG)) [26], згідно з яким низка раніше кримінально-карних діянь була фактично декриміналізована або пом'якшена, а саме:

- подружня зрада (Ehebruch (§ 172 aF));
- мужоложство (Unzucht zwischen Mannern (§ 175 aF));
- зоофілія (Widernatürliche Unzucht (§ 175b aF));
- звідництво (Kuppelei (§ 180 aF));
- педофілія (Verführung Minderjähriger (§ 182 aF));
- розповсюдження порнографії (Verbreitung unzüchtiger Schriften (§ 184 aF)).

Але вони, все ж таки, за певних обставин могли бути підставою для кримінального покарання, якщо спричиняли заподіяння шкоди або порушення правового блага (охоронювані законом майнові цінності та інтереси) (Rechtsgut, Schutzgut). З цього часу аморальні вчинки вже не визнавалися злочинами. Однак, з 1997 року згвалтування в сім'ї стає в Німеччині злочином на підставі прийнятого «33 Закону про реформування Кримінального права

від 1997 року» («33. Strafrechtsänderungsgesetz vom 01.07.1997») [28]. Покаранню можуть бути піддані не лише чоловіки, а й жінки. Окрім того, у 2003 році приймається «Закон про зміну положень про злочини проти сексуального самовизначення та про зміни інших розпоряджень» тощо. Зрештою треба зауважити, що у грудні 2009 року захід превентивного ув'язнення був визнаний суддями Європейського суду з прав людини у Страсбурзі не заходом безпеки, а покаранням [29].

Висновки

Проведене нами дослідження дає змогу стверджувати, що процес реформування і дискусій у суспільстві щодо правомірності існування двоколіїної системи у Кримінальному праві ФРН на цьому не завершився, а перейшов у сферу детального вивчення результатів застосування конкретних норм «Заходів поліпшення і безпеки» в аспекті розширення прав людини. Указаний процес поступово переміщується зі сфери суто наукової у площину суспільно-політичної дискусії, з метою забезпечення суспільства від різних категорій осіб, до яких або неможливо застосувати кримінальне покарання у чистому вигляді (психічно хворі та наркотично залежні особи), або якщо систематична злочинна діяльність таких осіб може спричинити негативні наслідки для широкого загалу.

Саме тому заходи безпеки на сьогодні широко застосовуються в правоохоронній діяльності ФРН. Одночасно це може бути дуже корисним з огляду їх вивчення та запровадження в Україні.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс Швейцарії (1937) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.admin.ch/ch/d/sr/3/311.0.de.pdf>
2. Der Zweckgedanke im Strafrecht. Berlin 1882/83 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://koriath.jura.unisaarland.de/textsammlung/uploads/Autoren/Zweckgedanke.pdf>
3. Carl Stooss, Welche Anforderungen stellt die Kriminalpolitik an ein eidgenössisches Strafbuch? in: Zeitschrift für Schweizer Strafrecht (ZStrR) 4 (1891), S. 245-267.
4. Kahl, Eine Vorfrage zur Revision des Strafgesetzbuches, in: Deutsche Juristen-Zeitung 7 (1902), S. 301-303.
5. Birkmeyer /Calker (Hrsg.), Vergleichende Darstellung des deutschen und ausländischen Strafrechts, 16 Bände, 1909.

6. Vorentwurf und Begründung zu einem Deutschen Strafgesetzbuch, bearbeitet von der hierzu bestellten Sachverständigen-Kommission, veröffentlicht auf Anordnung des Reichs-Justizamts, (VE), 1909.
7. Kahl/Lilienthal/Liszt/Goldschmidt, Begründung zu §78 GE.
8. Entwürfe zu einem Deutschen Strafgesetzbuch, veröffentlicht auf Anordnung des Reichs-Justizministeriums, 1920, 1. Teil: E 1913, 2. Teil: E 1919.
9. E. Schmidt Einführung in die Geschichte der deutschen Strafrechtspflege, 3. Aufl. 1965.
10. Denkschrift (Begründung) zu dem Entwurf von 1919, in: Entwürfe zu einem Deutschen Strafgesetzbuch, 3. Teil.
11. Radbruch, Bemerkungen zum Entwurf eines Allgemeinen Deutschen Strafgesetzbuches, in: Schubert.
12. Arthur Gutt/Ernst Rudin/Falk Ruttge (Hrsg.), Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses vom 14. Juli 1933, mit Auszug aus dem Gesetz gegen gefährliche Gewohnheitsverbrecher und über Maßregel der Sicherung und Besserung vom 24. November 1933, 1934.
13. E 1962, BT-Drs. IV/650.
14. Erstes Gesetz zur Reform des Strafrechts (1. StrRG), verkundet am 25. Juni 1969 (BGBl. I S. 645), in Kraft getreten am 1. September 1969 bzw. am 1. April 1970.
15. Zweites Gesetz zur Reform des Strafrechts (2. StrRG), verkundet am 4. Juli 1969 (BGBl. I S. 717), in Kraft getreten am 1. Juli 1975.
16. § 9 Strafvollzugsgesetz.
17. Schriftlicher Bericht des Sonderausschusses für die Strafrechtsreform – BT-Drs. V/4094.
18. Kinzig, J., Die Sicherungsverwahrung auf dem Prüfstand, 1996.
19. FORENSIK-FIBEL, KLEINES ABC DES MASSREGELVOLLZUGS, 2. Auflage, 2003
Zentren für Psychiatrie in Baden-Württemberg.
20. «Gesetz zur Bekämpfung von Sexualdelikten und anderen gefährlichen Straftaten» 1998.
21. «Gesetz zur Einführung der vorbehaltenen Sicherungsverwahrung» vom 7.6.2002 (BGBl. I, 3344).
22. «Gerichtsverfassungsgesetz in der Fassung der Bekanntmachung vom 9. Mai 1975 (BGBl. I S. 1077), das zuletzt durch Artikel 5 des Gesetzes vom 30. Juli 2009 (BGBl. I S. 2474) geändert worden ist».
23. «Gesetz zur Einführung der nachträglichen Sicherungsverwahrung» vom 23. Juli 2004 (BGBl. I S. 1838).
24. Gesetz zur Reform der Führungsaufsicht und zur Änderung der Vorschriften über die nachträgliche Sicherungsverwahrung vom 13. April 2007 (BGBl. I, S. 513).
25. Gesetz zur Sicherung der Unterbringung in einem psychiatrischen Krankenhaus und in einer Entziehungsanstalt (BGBl. I 2007, 1327).
26. Viertes Gesetz zur Reform des Strafrechts (4. StrRG), verkundet am 23. November 1973 (BGBl. 1973 I S. 1725).
27. 33. Strafrechtsänderungsgesetz vom 01.07.1997 (BGBl. I S. 1607) ; In-Kraft-Treten 05.07.1997.
28. Heribert Ostendorf, Sanktionensystem, Informationen zur politischen Bildung Nr. 306/2010, http://www.bpb.de/die_bpb/NQOC13,2,0